

TANULMÁNYOK BALASSI BÁLINT SZÜLETÉSÉNEK 450. ÉS A BOCSKAI-SZABADSÁGHARC KITÖRÉSÉNEK 400. ÉVFORDULÓJÁRA

PERJÉS GÉZA

BALASSI BÁLINT, A KATONA*

Balassi Bálint katonai méltatása nem könnyű feladat. A hadtörténet kutatója nehezen tudja megtalálni azt a helyet, ami vitézi költészetünk eme legnagyobb alakját katonai szempontból megilleti. A kérdés megoldását három körülmény nehezíti. Elsősorban Balassi haditetteit, katonai érdemeit nem ismerjük olyan részletességgel, hogy ennek alapján megnyugtató módon ítélhessünk katonai értékéről. Másszor: nincs összefüggő, lélektani módszerek alapján kidolgozott katonai értékelési rendszerünk. A jó katona kritériuma más és más, aszerint, hogy hadvezérről, csapattisztról vagy egyszerű közkatonáról beszélünk. Koronként is változott a jó katona ideálja. A magyar hadtörténetírás még nem dolgozta fel azt az igen lényeges kérdést, hogy egyes korokban milyen követelmények alapján minősítették a katonákat, milyen tulajdonságok kellettek ahhoz, hogy valaki érvényesülhessen a hadipályán. Az irodalomtörténet művelője a költő Balassit versei után nagyjából kiforrott és elfogadott értékelési rend alapján értékelheti, a hadtörténész azonban nem ismeri megfelelő részletességgel a katona Balassi „művét”, és nem áll rendelkezésére kidolgozott értékelési rendszer sem. Ebből adódik azután a harmadik nehézség – és egyben feladatunk különlegessége –, hogy versek alapján kell katonai méltatást írunk. Ismételjük: versek alapján. Mi ugyanis nem értünk egyet Takáts Sándorral, aki Balassi jellemének megértéséhez elsősorban a leveleit akarta alapul venni.¹ Szerintünk a katona Balassi jellemének megrajzolásánál elsősorban verseire kell támaszkodni, leveleit és egyéb életrajzi adatait pusztán kiegészítő eszköznek lehet tekinteni a feladat megoldásához. A probléma irodalomtörténeti: mennyiben tarthatjuk igaznak a költő lírai vallomásait? Helyes-e Takáts felfogása, aki Balassi egyik legszebb költeményét, a hazafias érzés olyan gyönyörű megnyilatkozását is, mint az „Ó, én édes hazám, te szép Magyarország” kezdetű versét, melyben búcsút vesz hazájától, sem tartja őszinte vallomásnak?² És a költő kétségbeesését, életének egyik legsötétebb szakaszában azért nem hiszi el, mivel

* Az *Irodalomtörténeti Közlemények* című folyóiratban 1955-ben megjelent tanulmány (Itk 1955. 36–50. o.) változatlan utánközlése. Újbóli megjelentetését az indokolja, hogy a katona Balassiról azóta sem született jobb, frissebb kutatási eredményeket és szempontokat érvényesítő összefoglalás. – A Szerkesztőség.

¹ „Balassi Bálint jellemét nem versei, hanem bizalmas levelei adják megértenünk.” *Takáts Sándor: Régi idők, régi emberek*. 2. kiad. Budapest, é. n. 132. o.

² „A költő – mondják életírói – erre bánatában bűdosásra adta fejét. S megható színckkel festik a lelkileg megtört és kétségbeesett Balassi kínjait... Megvizsgáljuk az olvasót, hogy ezt a mardosó kínt Balassi nem érezte.” i. m. 147. o.

akkor a bécsi utcalányokkal mulatgat.³ Szerintünk Takáts túlságosan leegyszerűsítette a kérdést: nem lehet ketté választani, külön szemlélni Balassi életét és alkotásait, egy ugyanazon személyiség megnyilvánulása mind a kettő. Értékelésében költészetét kell alapul venni.⁴ Ami Balassi életében, személyiségében lényeges, az verseiben található. Botrányai, kalandjai csak esetlegesek. Ezért tanulmányunkban Balassit katonailag elsősorban versei alapján fogjuk értékelni. Ezt annál is inkább jogosultabbnak tartjuk, mivel vitézi költészete teljes egészében katonai élmény kifejezése. Eckhardt Sándor szavai szerint: „Élet és költészet talán sohasem forrott össze oly tökéletesen, mint Balassi Bálint vitézi énekeiben. Egész életének célja, gyönyörűsége, legtisztább része volt a végbeli vitézkedés, a pogány elleni harc.”⁵

A XVI. század hadtörténelmi valósága. A végvári háború

A török hódítás Európát hadtörténetének egyik legnagyobb válságában érte. A nehéz páncélba öltözött feudális lovagi seregeket a harcmezőn felváltja a gyalogság. A gyalogság diadalmas előnyomulásának okai: a városi polgárság kifejlődése, a lőfegyverek elterjedése és gyalogos tömegek zárt harcrendjének fölénye az individuálisan harcoló lovagok felett. Ez az átalakulás nem máról-holnapra történik. Mikor a páncélos lovagi seregek ideje már lejárt, s gyakorlatban és elméletben is bebizonyosodott, hogy a gyalogságé a döntő szó, hiányzott még az a szervezet, mely a gyalogságban rejlő összes lehetőséget életre hívhatta volna. Ez a szervezet az állandó hadsereg. Az állandó hadsereg fenntartása azonban az alapjában véve még feudális berendezésű, decentralizált vagy a centralizáció felé csak tapogatózva lépkedő államok számára pénzügyi, adminisztrációs és politikai okok miatt nem lehetséges.

Mint átmeneti megoldás jelentkezik a zsoldosság. Nélkülük a hadviselés elképzelhetetlen, de velük igen körülményes. Drágák, zabolátlanok, megbízhatatlanok. A hadvezetés kénytelen alkalmazkodni hozzájuk, és a háború alapvető elve: az ellenség megsemmisítése nem érvényesíthető velük. Mivel a zsoldos hadsereg drága, a hadivállalkozó, a condottiere nem szívesen kockáztat döntő ütközetet, de ha mégis rászánja magát, nem biztos, hogy a zsoldosok is akarnak harcolni. Viszont, ha a döntő akció pillanatnyilag nem indítható meg, kérdés, hogy egyáltalán lesz-e alkalom rá, mivel huzamosabb ideig egyik állam sem bírja fizetni zsoldosait, és szétoszlanak. Végül pedig a zsoldos csak kardjával szolgál, meggyőződése nincs. Számára alapjában véve közömbös az a cél, amiért a háborút vívják. A nyugati országok nehézkes, érzékeny, ideológiailag közömbös hadseregeivel szemben a török a kor legfélelmetesebb harci apparátusával rendelkezik. A hadsereg magja, a janicsár gyalogság és a szpáhi lovasság lényegében állandó hadsereg. Kitűnő janicsár gyalogsága révén képes a gyalogsági tömegharc előnyeinek kifejtésére. Ugyanakkor a könnyűlovasság alkalmazkodásával tág teret biztosít a hadművészet

³ „Bécsbe jön, hogy a királynak felajánlja kardját... Balassa Bálint még hadnagyságára való szert sem kapott. Nem kellett az ő szolgálata! A visszautasítás bántónak bántó, de azért Balassa nagy kínban nincsen miatta. Vidám természete hamar elnyomja pillanatnyi keserűségét. Mulat és szaladgál a bécsi lányok után.” i. m. 149–150. o.

⁴ A kérdést végérvényesen tisztázta *Eckhardt Sándor*: „Bár minden rávonatkozó okmány vagy tőle származó irat az ő kivételesen érdekes, izgatott vagy zseniális egyéniségét tükrözi, jobbik énjét, lelkének szebb, mélyebb tartalmát költészetébe tette bele.” *Ismeretlen Balassi Bálint*. Budapest, 1943. 216. o.

⁵ *Eckhardt Sándor*: Balassi Bálint. Budapest, 1940.

legfontosabb elemének: a gyorsaságnak és mozgékonyaságnak. Tehát harcmódora egyesíti a szervezettséget és a gyorsaságot. Technikailag újat nem hoz, de a nyugati találmányokat és eljárásokat ügyesen alkalmazza. Végül pedig népének vallási fanatizmusa állandó hajtóerőt jelent, motorja a hadseregnek, állandó terjeszkedést parancsol.

A Nyugat, elsősorban a Habsburg Birodalom, tehetetlen a hódítóval szemben: itt erősen összpontosított államszervezet, ott feudális szervezetlenség, itt a hadvezér kezében engedelmes, hajlékony harci apparátus, ott nehezen összegyűjthető és könnyen feloszló, egyoldalú taktikára kiképzett hadsereg, itt fanatizált tömegek, ott ideológiailag közömbös zsoldosok. A mérleg annyira kedvezőtlen a Nyugat szempontjából, hogy úgy tűnik fel, mintha a törököt visszaszorítani soha nem is lehetne. Azonban a török hadseregnek is megvannak a maga korlátai. A hadsereg tulajdonképpen hadibázisa maga Törökország.

Az elfoglalt területek katonai ellenőrzésére és védelmére aránylag csekély számú őrségek maradnak vissza. A hódító hadsereg és annak magja, a janicsárság és a szpáhi lovasság zöme minden hadjárat után visszatér Konstantinápolyba és Drinápolyba. Innen indul el azután újra következő hódító hadjáratára. Ezeknek a hadjáratoknak az ideje azonban a török emberanyag és lóanyag jelentős részének sajátosságai miatt, mely a téli hadviselést nem bírja, igen korlátolt: a tél beállta előtt vissza kell térniük hazájukba. Így a hadjáratok lebonyolítására alig marad néhány hónap. A kutatások egyre inkább azt mutatják, hogy a török hódítás megállt, mert a török állami, társadalmi és katonai szervezet elérte teljesítőképeségének határát.

A török terjeszkedésnek tehát szükségképpen Magyarországon kellett lefékeződnie, majd véglegesen megállnia. És ez a megtorpanás történelmileg és hadtörténelmileg olyan helyzetet idézett elő, mely a magyar fejlődés különlegességét másfél századra meghatározta. Az ország nem süllyedt el teljes egészében a török hódítás árjában, mint a Balkán félsziget államai. Megmaradt részei: Erdély és a Királyi Magyarország morális bázisai lesznek az ellenállásnak.

A kényszerűség és a józan felismerés is azt diktálta, hogy a magyarság a Habsburg Birodalomra támaszkodva vívja meg harcát. A XVI. században a nagy csalódások előtt, a Habsburg segítség még reális lehetőségnek, sőt egyetlen lehetőségnek látszott. A katonai helyzetből eredő kényszerűség okozta, hogy a magyar állam pénzügyi és katonai vezetése átsiklik a Habsburgok kezébe. Történelmünk nagy tragédiája, elvérzésünk és hadtörténelmi fejlődésünk különlegessége ebből a tényből ered. Az ország egész területe határterületté válik. A harc itt folyik, de Bécsből irányítják.

A harc színtere a végvári vonal. A végvárak feladata nem a török hatalom nagyobb támadásait feltartóztatni, mert erre sem őrségeik számánál, sem felszereltségüknél fogva nem alkalmasak. A végvári vonal feladata gyakorlatilag az volt, hogy az egyes hadjáratokat elválasztó időközben megakadályozzák a török portyázásokat. A végvári vonal a török hódítás határán kifeszített hálózathoz volt hasonlítható, mely erősebb nyomást feltartani nem képes, szervezeténél fogva azonban bármelyik részén gyakorolt nyomásra – bizonyos határokon belül – összességében azonnal reagált. Egy végvár megtámadtatása vagy közelében a török megjelenése jel volt a többi végvár számára a segítségre: a várakban levő huszárság nyeregbe szállt és szélesebb nyargalással indult a szomszéd segítségére. Ugyanakkor a védelemhez tartozott az is, hogy kisebb-nagyobb beütésekkel, portyázásokkal nyugtalanítsák, gyengítsék a törököt, és helyzetét, szándékait kikémleljék. Tehát a végvárak őrségei állandóan harcban voltak, és a védelem távolról sem abban állt, hogy behúzódjanak a várak falai mögé, hanem életük nagy részét a várakon kívül, portyázásban töltötték. A portyázás a vitézek ellátása miatt is szükséges volt. A végvárak ellátását a hozzájuk tartozó várbirtokok vagy hozzájuk utalt kincstári birtokok és a Haditanács által kiutalt pénzek szolgáltatták. A várbirtokról befolyó jövedelem behajtása a török miatt nem egyszer csak katonai biztosítás mellett történhetett és szabályszerű harcokkal járt. Legtöbbször azonban a birtok jövedelme nem volt elegendő a vár eltartására, a Haditanács által előírányzott összeg pedig szinte soha nem érkezett meg rendes időben és a kellő mennyiségben. Így a végvárak őrségei, hogy éhen ne haljanak, rá voltak utalva a zsákmányszerzésre. Beütöttek török területre, kifosztották a falvakat, elragadták a vásárosok áruit, zsákmányul elvették a török adószedők pénzét és a főtisztek vagyonát. Mindehhez sajátos harcmodorra és különleges csapatokra volt szükség. A harcmodor lényege a váratlan gyors rajtaütés volt. A gyanútlanul menetelő ellenségen lesből rajtaütöni

vagy egyenesen lesre csalni, ezernyi csellel félrevezetni, megtéveszteni – ez volt a cél. A harcot a terephez való alkalmazkodás, a táj jellegének megfelelő magatartás határozta meg: a nyílt mező a lovascsatának kedvez, a cserjék, erdőfoltokkal tarkított vidék a lesvetésnek, a hegyvidék a gyalogság területe. Erős test, jó lovagló készség, kitartó gyalogság, a kard és kopja mesteri kezelése, edzettség az időjárás viszontagságaival szemben, fáradtság és éhség bírása, lassú tűrés és villámgyors cselekvés, megfontolt, okos tervezés és gyors, kíméletlen végrehajtás – alapkövetelmények ebben a harcmódban. A magyar hadtörténelmi fejlődés a végvári harcok által eltér a nyugatitól: a Nyugat a zárt, rendezett tömegek, főleg gyalogsági tömegek harcászata felé halad, a magyar fejlődés a portyázó harc, a laza, szétszórtan működő kis egységek gyors és meglepetésszerű akciói felé.

Ennek a portyázó harcmódnak eszköze a magyar huszár és hajdú. Könnyűlovasság és könnyűgyalogság, szemben a Nyugat nehézgyalogságával és vértess lovasságával. Egyik sem csatadöntő fegyvernem, de a török elleni harcban nélkülözhetetlenek. Ez a két végvári fegyvernem a magyar hadtörténelmi valóság a XVI. században. A gyalogsági harcnak nincs méltó énekese, a huszárok költője: Balassi Bálint. Költészetében fejeződik ki a végvári harcok politikai tartalma. A török elleni harc szabadságharc, a nemzet összes erőit, de elsősorban lelki tartalékait igénybe vevő harc. Ez a harc elképzelhetetlen öntevékenységgel és a harc céljának átélése nélkül. A zsoldos érdeke csak a zsold kifizetése – a végvári vitéz érdekei egzisztenciálisak: önmagáért, családjáért, nemzetének fennmaradásáért harcol.

A XVI. század magyar hadtörténelmi valóságát nemcsak a harcmód és a szervezeti forma, hanem mindenekelőtt a lelki tartalom határozza meg. Olyan lelki tartalom, mely egy sajátos morális, kulturális és tevékenységbeli magatartást eredményez – a magyar vitézi erkölcsöt. Sajátos magyar életstílus alakul ki a végbeli harcok során. Az emberi magatartás formálója az élet minden területén a vitézi erkölcs.

Tanulmányunk célja kimutatni: hogyan helyezkedik el Balassi Bálint a XVI. század hadtörténelmi valóságában, milyen mértékben reprezentálja a kor magyar katonáját, és életében mennyire volt mozgató, meghatározó erő a kor emberének magatartását formáló vitézi ethosz?

A huszártiszt

Balassi vitézi költészetében teljes az élmény és kifejezés összhangja. Vitézi versében érezhető, hogy a kimondott szó mögött igazi élmény, teljes átélés, alapvető lelki diszpozíció van – a kardot forgató, természetben élő, lovon nyargaló huszártiszt lelki diszpozíciója. Vitézi költészetének nagyszerűsége, de egyben korlátai is innen erednek. Csak a magyar huszárról énekelt, mintha végvári gyalogosok nem is lettek volna, és csak a portyázó harcról, mintha ez tenné ki a hadművészet egészét. Zrínyi szemei előtt a hadviselés egésze volt, Balassi előtt csak egy része. Lehet, hogy a különbség oka a két költő társadalmi helyzete. Zrínyi magas katonai pozíciót töltött be, Balassi egyszerű huszártiszt volt. Valószínűbb azonban, hogy alapvető alkati különbségről van szó: Balassi azért volt csak a könnyűlovasság énekese, mert alapjában véve nem érdeklődött mélyebben a hadi tudományok iránt. A hadművészetrel kapcsolatban nem voltak problémái, elméleti kérdések nem érdekelték, és csak azt énekelte, amit átélt, amiben része volt. Ezt azonban minden porcikájával, minden csepp vérével élte át, és ahogyan élményét kifejezte, az tökéletes volt, nemcsak költőileg, de katonai szempontból is!

Már testi adottságai révén is a huszártiszt típusa volt. Rimay feljegyzéséből tudjuk, és ránk maradt arcképe is bizonyítja, hogy szép külsejű, izmos férfi volt. Hatalmas testi erőfeszítésekre volt képes, hiszen már mint ifjú tökéletesen táncolta a juhásztáncot, ezt a hirtelen legugolásokkal, felugrásokkal, sebes fordulásokkal teli, nehéz táncot. A fegyverforgatásnak minden csínját-bínját ismerhette, karddal és kopjával egyformán jól vívott, egyébként nehezen lenne elképzelhető, hogy egy napon több bajvívásban is részt vegyen.⁶ Erejének és ügyességének tudatában lehetett, és magabiztosan mozoghatott a világban, hiszen nézeteltéréseinek intézésében mindig hajlamos volt a közvetlen, tetteges akciókra, amire egy félszeg, ügyetlen ember nem vállalkozhatott volna. Férfiasan tűrt fájdalmat, éhséget, szomjúságot, sőt a mai ember számára szinte elviselhetetlen fájdalmat is, amikor halálos sebtét a felcser tüzés vassal piszkálgatta.

Indulatos, félelmetes haragú, kirobbanásaiban szinte belelovalta magát a dühbe. Szkárossynak eltángálása közben szinte egy lélekzetre így dől belőle a káromlás: „Bestia hitetlen lélek, kurafi vagy meghalsz ma, vagy megszegik ezentől egynehány oldalad csontja, hogy soha ha megélsz is, emberré nem leszel belé: mert jutott eszedbe bestye lélek kurafi! te éretted mint vert volt atyám Divénben. Azért bestia lélek, kurafi bizon te is meghalsz ezentől érette...”⁷

Italos, szoknyás ember, bordélyházi lányokkal mulatgat, fellobbanó szenvedélyeinek ellenállni nem tud. Mindezt azonban olyan természetességgel teszi és olyan őszintén bevallja, hogy nem tudjuk ma sem elítélni érte, a maga korában pedig a bányavárosok polgárain kívül, nem igen botránkozhattak meg rajta. A katonák életstílusa ez, olyan embereké, akik nap-mint nap a halál szemébe néznek és akik ki akarják használni az élet örömeit: „Ez világ mi nekünk, kiben mi most élünk, vendégfogadó házunk. Kiben ha ma lakunk, vagy jót vagy bűt látunk, de holnap meg kimulunk, Azért azon legyünk, az míg tart életünk, legyen víg telünk nyarunk!” Ezekben a sorokban azonban egyéniségének csak egyik oldala tárul elénk. Verseiből elénk tűnik másik oldala: a vitéz ethosz tüztől áthatott katona arcképe is.

Költészetében állandó motívumként tér vissza a huszárság életének öt leglényegesebb eleme: a ló, a vadászat, az éles szablya és kopja, a táj és a „vitézi község”, a bajtársi közösség.

A „hamar lovak”

A huszár számára a ló a legfontosabb harci eszköz. A végvári portyázó harcok hirtelen rajtaütéseiben, gyors visszavonulásaiban, kitartó nagy meneteléseiben a ló biztos járása, gyorsasága, szívóssága, fordulékonyasága, legkisebb combnyomásra való engedelmissége lovasa számára, a siker alapja a harcban, egyetlen menekvése a veszedelem idején.

Az ellenség törbecsalásának legelterjedtebb módja a lesvetés volt:⁸ a csapat zöme, a derékles alkalmas helyen rejtőzve felállt, a csalogatásra kiküldött kis csapat: a martalék

⁶ A róla írt vers tizenegy bajvívásról tudósít: „Tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben, annyiszor részesült a győzedelemben És annyi kópia vitéz törésekben.” Véleményünk szerint ez egy napra túl sok lett volna. Eltekintve, hogy egy ilyen bajvívás igen nagy erőfeszítést kívánt, szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a bajvívás formáságai időben is nehezzé tették volna egy napra ennyi párbaj beiktatását. A versidézetet *Décsi Lajos*: Balassi Bálint minden munkái. Budapest, 1923. c. művének XI. lapjáról vettem.

⁷ Balassi Bálint összes művei. (Kiad. *Eckhardt Sándor*.) Budapest, 1951. (BÖM) 403. o.

⁸ *Takáts Sándor*: A török-magyar lesvetés módja. *Századok*, 1912. 729–747. o.

rámert az ellenségre, csipkedte, nyugtalanította, maga után csalta a derékles által felállított csapdába. Ez a csaló, rárohanásokból és gyors visszavonulásokból álló taktika jó ló nélkül biztos halált jelentett. A ló legkisebb botlása, elkésett kanyarodása vagy ijedtsége a fejébe kerülhetett a lovasnak. De a végvári harc minden más mozzanatában, a könnyűlovasságra háruló minden feladatban: az ellenség helyzetét felderítő cirkálásban, a biztosító strázsa szolgálatában, az egyéni párviadalban és a tömegben végrehajtott lovasrohamban a ló megbízhatósága, könnyedsége, kitartása, tehát „hamarsága” alapkövetelmény volt. Nem csoda tehát, hogy mindabban, amit a hadba induló vitéz az Istentől kér, ott van a ló, pontosabban a ló megbízhatósága is: „Te vagy szál kopiám, te vagy édes szabályom, jó lovam hamarsága.”

A ló harci eszköz, munkaeszköz, de egyben a legjobb barát, leghűbb társ is. Lovas ember énjének másik fele. A lovaglás, mint sport, testmozgás, a mozgási öröm legteljesebbike: a mozgás ritmusa egy másik lény ritmusával fonódik egybe, egyesül teljes harmóniává és ez teszi szinte életörömmé. A lovas lovával szinte szimbiózisba kerül: a ló legkisebb mozdulatát, nyakának vagy hátának legkisebb rezdülését érzékeli a kantáron és combjain keresztül. Lovas szakkifejezéssel élve a „kantár és comb között, tartásban levő ló” tulajdonképpen a lovaglás alapja. Jelzi a ló „összeszedettségét”, mozgásának harmonikus kiegyensúlyozottságát és egyben azt a készségét, hogy a lovas akaratát, gondolatát megértse.

A „ránőtt a ló hátára” kifejezés nem azt jelenti, hogy a lovas nem esik le a lóról, hanem a ló és a lovas harmóniáját jelzi. A jó lovas számára a ló ugrása, fickándozása, farának és elejének játékos emelgetése a trombita hangjára, öröm és jóérzés. Jól kiegészíti a harc előtti várakozás izgalmát, amiről egy felvillanó képben számol be a költő: „Jó szerecseny lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt.”

De a lovaglás csak tavasztól kezdve igazán gyönyörűség. Az eső, a csüdíg erő sár, a hó, a fagyott föld a ló mozgásának ritmusát zavarja, a ló és lovas harmóniáját megbontja. A tavasz nemcsak a szűkös zab- és szénaadagtól való szabadulást és általában a ló testi megújulását jelenti, hanem a szabad, lélegzetállító nyargalások vagy kellemes séta- és vadászlovaglások idejét is. A tavasz a ló számára a mozgásban való kiteljesedés ideje. Nem hiába köszönti Balassi így: „Neked virágoznak bokrok, szép violák, Folyó vizek, kutak csak neked tisztulnak, *Az jó hamar lovak is csak benned vigadnak.*”

És milyen szép állat a ló! Esztétikum és célszerűség együtt: a száraz fej, a karsú nyak, a széles sügő, az almás, gömbölyű far, az inas láb: a szép ló, de a jó ló jellemzője is. Mozdulásának harmóniája, büszke tartása, ritmikus lábmozgása nemcsak a szemet tölti el gyönyörűséggel, de biztosíték használhatósága mellett is.

Érthető a lovas népek lószerelete. A ló egyenrangú barát, társ, a legnagyobb kincs, amely minden áldozatot megérdemel, ahogy a közép-ázsiai török közmondás mondja: „Amíg a csikóból ló lesz, addig a gazdából kutya lesz.” A társadalom érintkezési formáit is áthatja a ló szeretete és megbecsülése. A kara-kirgizek így köszöntik egymást: „Hátas- és igás lovad egészséges-e?” Embernek és állatnak ez a közvetlen kapcsolata, szinte egyenrangú viszonya Balassi életérzésében is megvolt. Búcsúversében, melyben Lengyelországba indulása alkalmával elköszön hazájától, külön-külön elbúcsúzik mindattól, ami számára fontos volt: elbúcsúzik a tájtól, az egri vitézektől, a bajtársaktól, a fegyveres, jó ruhás seregektől a barátoktól és atyafiaktól, „az angyalképet mutató szép szüzektől” és „szerelmes ellenségétől”, Losonczy Annától is. Külön-külön mindegyik kap egy versszakot, a lovak is: „Ti is rárószárnyon járó hamar lovak, Az kiknek

hátokon az jó vitéz ifjak Gyakorta kergetnek s hol pedig szaladnak, Adassék egészség már mindnyájotoknak!” Így csak az tud írni, akinak a ló harcban és örömben társa, megélhetés és biztonság, esztétikai élmény és hasznosság.

A vadászat

Már Eckhardt Sándor is kimutatta, hogy Balassi költészetébe milyen sok vadászlát elmlék vegyül. A vadászlát az urak szórakozása volt, borozgatáson kívül szinte egyetlen időtöltése a XVI. század urainak. De a vadászlát nemcsak szórakozás volt, hanem a katonai kiképzés legfőbb eszköze is. Fáradtság, hőség elviselésére nevel, fejleszti a harcászati érzéket és az idegrendszer reakciókészségét is. „Sok okosságok és bátorságok, gyorsaságok kellenek affélében lenni, az ki öreg vadra találkozik: mint azt kelljen meglesni, megcsellegni (kerülni), lüni, ha reá futamik, arcul szembe menni vele, meg nem ijedni, fogni, vágni, gyakni (szurni) mind afféle aprolikok az nagy dologra is bátorejtják és örvendeztetik embernek szívet” – írja valaki 1577-ben.⁹

Benne van ebben a néhány sorban a végvári harc minden eleme. A vadászlát legfőbb előnye mégis az, hogy megtanít a terep ismeretére. A terep ismerete a mai katonára is fontos, régen pedig, amikor térképek még nem voltak, a szabadban való tájékozódás, a táj változó arculatának néhány jellegzetes vonásban való felfogása nélkülözhetetlen volt. Ma a katonára a térkép alapján pontos képet tud alkotni magának az általa nem látott tereprészekről is. Régen a tapasztalás segített ehhez, amint Machiavelli is írta: „Ha az embernek megvan ez a készsége [ti. a terepismereti készség], akkor első pillantásra tudja, hogy milyen mesze húzódik ez a síkság, milyen lejtjei vannak annak a hegynek, honnan ered ama völgy és minden más hasonló dolgokat, amiből hamar megbízható tudományt alkot. Eme készséget vagy inkább tudást sokkal inkább a vadászlattal, mint más gyakorlással lehet elsajátítani.”¹⁰

Ugyanígy vélekedett Zrínyi is: „Az mely kapitány a földnek csinyját nem tudja, keveset viszen végben a maga szándékában, mert ha egy nyulfogásra szükséges hogy tudjad a helyét hun fekszik, hova kezd futni, hun kell meglesni: Mentül inkább szükségesebb tudni az ellenség járását, lakását, és hun kell állítani a lovast, hun a gyalogot, hun az ágyukat”; és másutt: „Szükséges, hogy jó feje legyen a hadviselő embernek arra, hogy mihánt meglátja a helt, megismerje az ő mivoltát, és tudja alkalmaztatni a maga hasznára... az ilyen tudományt nem elég theoretice tudni, hanem practice: azt pedig leginkább a vadászlatokban tanulhatni meg.”¹¹

Balassinak katonai iskolája ifjúkorában a vadászlát volt. Később is szeretett vadászni, sőt testének fárasztásával igyekezett a vadászlattal „Júlia szép szemétől, gyönyörű szemétől” szabadulni: „Sokszor vadászással, szép madarászással én mind csak azon voltam, Hogy nagy szerelememet, ki forral engemet, szívemben mind megoltsam.” Vadászlati élményei verseiben sokszor egészen váratlanul bukkannak elő, de mindig elevenné, plasztikussá teszik a képet. A szerelemi gondoktól megszabadult lélek örömét jobban nem lehetne kifejezni: „Örülök, röptülök nemkülönben mint karuly, Kinek sárga lába lábszijakbul szabadul.” Vagy az egész életét betöltő, megkeserítő, legnagyobb szerelmé-

⁹ *Eckhardt*: Ismeretlen Balassi... i. m. 15. o.

¹⁰ *Machiavelli*: Vom Staate. Gesammelte Schriften. I. Bd. München, 1925. 440. és 441. o.

¹¹ Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. (Kiad. Rónai Horváth Jenő.) Budapest, 1891. 297. és 246–247. o.

nek gyötrelméről így énekel: „Mert mint mérges nyíllal lőtt vad, kívül nyilván ki nem szakad, Fetreng, sem élhet, sem halhat, úgy tűr én szívem fájdalmat.” Szerelmi vágya benne van ebben a néhány sorban: „Mint sólyom a kis fuót, bus lelkem magadat szerelmében úgy üldöz.” A vad, vérszomjas vadászó madarak betanítása sok fáradságot, türelmet, hozzáértést kíván, de mégis megszelidülnek: „Szóval, kiáltással szelídek, kézre jönnek.” Egyedül Annát, ezt az édes széptollú vadmadarat nem sikerül megszelidíteni: „Téged pedig sólymom, én édes vad ráróm, az én kiáltott szóm kezemre nem híhat.”

A táj

Balassi vadászatokban és „az nagy széles mező, az szép liget, erdő” tanuló iskolájában kifejlődött tájérzéke katonai érzék. A művész is a katona szemével nézi a tájat. Szépre szomjas lelke nem tud betelni a táj szépségével. Amikor szól róla, magasztaló szavaiból mégis a katona beszél. Szinte magunk előtt látjuk a csapata élén lovagoló huszárhadnagyot, amint kitágult szemmel issza be a táj színeit, vonalait és átadja magát a szépségnek, de ugyanakkor éles szemmel, teljes figyelemmel követi az előreküldött cirkálók mozdulatait, figyelni jeleiket és veszi számba a terepet. A vidék minden változása új panoráma a művész számára és új „terepszakasz” a katona számára. Új szépség, de új lehetőség és új veszélyforrás is! Éles figyelem és teljes elengedettség, meleg szeretet és kritikus vizsgálódás, a táj dalba kívánczozó hangulata és részleteinek racionális számbavétele: ez adja meg a költő huszártiszt természetlátásának különlegességét, férfias komolyságát. Nincs párja a világirodalomban. A táj elemei katonai szempontok szerint rendeződnek, így a sík mező a lovas roham, a „vitési próba” helye, a „fákkal, kősziklákkal bővös hegy: völgy, erdő” a lesvetésé, a takarmányt adó „szép szagú mező” a táborozásé. A művészi és katonai szemléletmódnak ez az egysége teszi felejtethetlenné természeti képeit. A zord, véres harci valóság és a természet bája harmónikusan fonódnak össze művészi élménnyé és katonai tanulássá: „Vitéz próba helye, kiterjedd sík mező, S fákkal, kősziklákkal bővös hegy: völgy, erdő, Kit az sok csata¹² jár s jó szerencseleső, Legyen Isten hozzád sok vitézt legellő!¹³

Az éles szablya és a kopja

A XVI. század huszárságának fegyverzete a kard és a kopja volt.¹⁴ Nem is lehetett más, mert könnyűlovasság volt. Fejlődéséből is ez következett. Nyugaton a lőfegyverek használata a lovasságnál általános volt. Ez azonban a lovasság előnyeit megbénító ún. caracola-taktikához vezetett. A lovasság bonyolult mozdulatokat hajtott végre, hogy a tűzfegyverek hatását kifejthesse: lépésben megközelítette az ellenséget, lőtávolságra érve az első sor tüzelt, majd elkanyarodott, hogy helyet adjon az utána következő soroknak. Kardot csak akkor rántottak, mikor az ellenséget 40-50 lépésre elérték és ügésben rohamra mentek. A caracola-taktika a lovasságot legnagyobb lehetőségétől a teljes vágta-

¹² csata = csapat

¹³ legellő = tápláló

¹⁴ *Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről. Hadtörténelmi Közlemények, 1934. 129–196. o.*

ban, karddal vagy kopjával végrehajtott lovas roham mindent elsöprő és letipró lendületétől fosztotta meg.

A magyar huszárokat a végvári harcok tapasztalatai megkímélték ettől a helytelennek bizonyult taktikától. A kard maradt továbbra is a fő fegyverük. Arról voltak híresek még a XVIII. században is, hogy a puskát nem valami jól kezelik.¹⁵ Huszárságunk a XVI. század folyamán ellenállt a hadvezetőség ama törekvésének, hogy lőfegyverrel szereljék fel. 1554-ben a győri huszárok inkább ott akarták hagyni a szolgálatot, semhogy puskát vegyenek a kezükbe. 1597-ben a bécsi Haditanács hajdúkat ültetett lóra, mert a huszárok nem voltak hajlandók lőfegyverrel harcolni.¹⁶

Balassi a végvári huszárok életét élte és fejezte ki a költészetben. Ismerte a tüzfegyvereket, látta hatásukat is, mégsem emlékezett meg róluk. Verseiben mindössze egy helyen találkozunk lőfegyver hasonlattal, a Kiben morog Cupido című versében: „Hol tüzes laptáid, kikkel távul gyujtasz, Az kiknek fákyáid közöl te nem ártasz?” Ez a „tüzes lapda” a bomba, a gránát és a kézigránát magyar neve. Ostromoknál használták már a XVI. században a vár területén levő lakóházak, raktárak, istállók felgyújtására.¹⁷ Ezen az egy hasonlaton kívül csak vágó és szűrő fegyverekről beszél, kardról és kopjáról. A nyíl gyakori előfordulása verseiben klasszikus és humanista átvétel, vitézi énekeiben egyszer sem találkozunk vele, csak szerelmi verseiben. A nyilat a huszárság már a század közepe táján, de inkább előtte, elhagyta. Szerelmi verseibe belekíváncozott a nyíl, vitézi verseibe nem, mert valóságos „munkaeszköze” a kard és a kopja volt.

A „vitézi község”

A végvári rendszerben a kölcsönös támogatás és segítség nemcsak katonai, de morális parancs is volt. A korabeli levelezésben oly gyakran visszatérő mondás: „Nam tua res agitur, paries, cum proximus ardet.”¹⁸ a végvári vonal katonai működésének alapelve és morális kötelessége. Még az egymás közt állandóan perlekedő, egymást feljelentgető, egymás birtokaira törő főurak között is ebben az egyben egyetértés volt.

A végvári szolgálat a magyar társadalom nagy olvasztó kemencéje lett, benne ötvöződött egygé a birtokairól kiszorult nemes és a földönfutó jobbágy, a magyar végbeli katonaság és déli vidékekről a török elől a magyar területre felszoruló délszláv katonaelem egységes társadalommá, a végvári vitézek osztályává.

Egy-egy végvár vitézei sajátos katonai demokráciát, „vitézi községet” alkottak. Ez a demokratikus szellemű község a katonai hierarchia mellett, azzal párhuzamosan működött. A várakban a katonai rendtartás mellett kialakult egy kodifikálatlan jogrendszer is, ennek alapján döntött a vitézi község a vitézek leglényegesebb ügyeiben: véleményt adott egyes vitézek érdemeiről, előterjesztette őket jutalmazásra, becsületbírságokat rótt ki, „felvázolt” vitézek útján sürgette Bécsben és a kamaráknál az elmaradt zsoldot, sikraszállt a zsákmányhoz való jogaikért, szegények, árvák, iskolák segélyezésére a zsákmány egy részét felajánlotta, a fogságba esett bajtársak kiszabadításáért akciót indított stb.

¹⁵ Az 1732-ben kiadott Morelli Dictionnère így ír: „Ils ont des armes á feu, dont ils se servent assez mal, mais le sabre á la main ils sont extraordinairement adroits.” *Tóth*: i. m. 192. o.

¹⁶ *Takáts Sándor*: A magyar vár. *Századok*, 1907. 830. o.

¹⁷ *Saad Ferenc*: A magyar tüzérségi szavak története. Pécs, 1936. 48., 50. és 57. o.

¹⁸ „Mert a te ügyedről van szó, ha szomszédban ég a fal.”

Hogyan illeszkedett be Balassi Bálint, ez a büszke, önmaga értékeivel tisztában levő lélek a vitézi község életébe? Hogy tudta magát alárendelni a kollektív akaratsnak az a férfiú, aki ezeket a büszke szavakat mondotta: „Ha tenéked az szerenese hamis s az emberek abba nem esmernek, ami vagy és voltál, mit bánkódom, ha énhozzám kemény és ha nem közli is velem semmi böcseletes ajándékát.”¹⁹ Ezek a szavak Balassi lelkének mélyéből fakadnak, a magatartásában lelkének parancsait követő, a világ értékelési rendszerét sokszor megvető, autonóm jellem büszkeségéből. Befeléforduló ember volt, önmagából merített, saját törvényei szerint cselekedett, akiben „minden korlással, tételes törvénnyel szemben élt saját szuverenitásának érzete, s minden esetben önállóan határozta el magát cselekvésre, amint belsejében a becsületérvzés, szenvedély, bosszúvágy vagy lemondás, csüggedés szava diktált.”²⁰ És ez a független büszke lélek teljesen alávetette magát a vitézi község törvényeinek! Egyéniségének nagy erényei: erkölcsi és fizikai bátorsága, bajtársiassága, hűsége, összhangban és kölcsönhatásban voltak ezzel a világgal: itt virulhatott ki egyénisége a maga törvényei szerint, és itt emelkedhetett a hősi halál dicsőségére. A vitézi község törvényei szentek voltak számára. A vitézi becsületén ejtett sérelmet nem szenvedhette el. Mikor a zólyomi polgárok iszákossággal és buja étellel vádolták, ez különösképpen nem háborította fel, sőt félvállról felelt rá: „Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírát, sem más polgárt meg nem bántottunk”, és a polgárságot dölyfösen lenéző nemes és vitézlő ember göggyével végja szemük közé: „abban pedig az én italomban mi ellenek lehetett nekik, soha nem tudom: holott sem az k... bestia attyuk keresményét nem ittuk, hanem a mi magunkét költögettük.”²¹

Mennyire másként védekezett akkor, amidőn vitézi becsületéről, a vitézi községhez való viszonyáról volt szó. Nagybátyja, Balassi András azzal vádolta Ernő főhercegnél, hogy Egerből „gyalázattal ment el”.²² Az iszákosság és a bujaság vádjával szemben fölényesen védekezett, most azonban szinte kapkodva sorolja fel ellenérveit, tanúkat akar állítani és bizonygatja feddhetetlen vitézi hírnevét, amin a vitézi község sem talált kivetni valót: „Azon mindamelllett csodálkozom, miként merészkedik azt írni, hogy én Egerből és Újvárból infámiával távoztam. Hol lettem én becstelenségre ítélve? micsoda bíróság előtt bizonyítottam rám olyan gonosztettet, mely infámiát érdemel? Mutassa elő, ha ember a talpán, azt az én infámiámról szóló ítéletet, és bizonyítsa be mondásait csak a legkisebb törvényszerű dokumentummal is, ne pedig tudatlan tömeg által terjesztett hamis hírrel, mely gyakran a legszentebb életüt háborgatja. Becsületem, sértetlen jó hírem-nevem mellett tanuskodni felhívom egész Egert, ahol ha a négy év alatt egyszer másszor köztem és bajtársaim között egyenetlenség támadt is, az úgy ki lön mindig egyenlítőve, hogy becstelenségről szó sem volt, csak egyszer ítéltettem el csekély bírság fizetésére”²³ Csodálatos a vitézi község léghőre! Mindent átváltoztat, magához formál! A gögös Balassi ivadék, akit felháborít, hogy Rubigalus bányabíró szolgálja a fürdőben melléje ül, vele együtt fürdik és „egyenrangúvá tette fel magát” vele,²⁴ a végekben az egyszerű katonákkal együtt borozgat.

A főúri kastélyok kedvelt vendége, a fejedelmi és királyi udvarokban szívesen látott lovag, a finomszavú elegáns udvarló, a tudós férfiak társaságában műveltségével feltűnő

¹⁹ *Eckhardt*: Balassi... i. m. 5. o.

²⁰ Uo. 69. o.

²¹ BÖM 332. o.

²² *Eckhardt*: Ismeretlen Balassi... i. m. 99. o.

²³ BÖM 373. o.

²⁴ Ugyanazt írta a selmecbányaiaknak, hogy mind czzel nem törődött, azonban, ha így lett volna, valószínűleg nem tartotta volna érdemesnek, hogy megjegyecze. Uo. 322. o.

humanista, a műzsákkal társalgó költő, otthon van és feltalálja magát az egyszerű vitézek társaságában, sőt mintha csak itt érezné igazán jól magát. Annával való viszonyának megszakadása után így ír egyik versében („Kiben örül, hogy megszabadult az szerelemtől”): „Szabadsága vagyon már én szegény fejemnek, Szerelemtül, nincsen bántása én lelkemnek.” Vajon mi lépett szívébe a szerelem helyébe? Minek adta oda magát? Nem a költészetnek, nem is a tudós gyülekezetnek, sem a finom, előkelő társaságnak, hanem a vitézi és bajtársi közösségnek: „Kell immár énnekem csak jó ló, hamar agár, Ifjak társasága, éles szablya, jó madár, Vitézek közt ülven kedvem ellen sincsen jó borral teli pohár.”

A „jó vitézek harca”

Népünk XVI. és XVII. századi történelme, a török és német elnyomás ellen folyó véres küzdelem megteremtette a magyar vitézi költészetet. A világirodalomban egyedülálló jelenség ez: egy nép kultúrájának legszebb virágai a harcmezőn nyílnak. Aki igaz volt ebben a két évszázadban, akiben írói hivatástudat élt, aki átérezte a magyar írástudó felelősségét és akinek szíve együtt dobogott a magyarsággal, azt gyötörte milliónyi jaj, nem szabadulhatott a szenvedés és a patakokban folyó vér látványától. A nemzeti létért, a pusztá megmaradásunkért folyó élet-halál harc volt népünk döntő élménye, ez határozta meg a költők mondanivalóját is. Témát nemigen kellett keresniök e két évszázad költőinek, hiszen amit láttak, ami körülöttük történt, egészen eltöltötte őket. A tárgyválasztás azonossága jellemzi e kor költőit, de a kifejezés azonossága is. A költő a körülötte végbemenő véres jeleneteknek nem passzív szemlélője, harci tapasztalata meghatározza költészetének a kifejezőmódját és formáját is. Még akkor is, ha külföldi, világirodalmi minták lebegnek a szemei előtt.²⁵

A katonai mesterséget értő költőnek eme szakszerűsége vitézi költészetünk egészében feltalálható. Tinóditól kezdve egészen a névtelen kuruc költőig. Sőt versekkel tanítani is akarnak, amint ezt Tinódi is mondja Cronica-ja ajánlásában: „Ez a jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondolám, hanem, hogy a hadakozó, bajvivó, várak-, városok-rontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanuság... a pogán ellenségnek mimódon ellene állhassanak és hadakozjanak.”²⁶ Balassi is rendkívül éles szemmel látott meg harcászati problémákat. Azonban mélyen járó különbség az őt megelőző és követő költőkkel szemben az, hogy amíg ezek általában a hadviselés egészét látták, ő csak a könnyűlovasság, a huszárság harcát, tehát azt, amit *átélt*. Részt vett ő más harcokban is mint a portyázás, látott ő más fegyvernemeket is, mint a huszárság, azonban csak a huszárság életét élte át, és csak azt fejezte ki. Versei egyébként sem valami konkrét csatát írnak le, inkább a vitézek életének morális páthoszáat adják vissza. Egy olyan verse van, amely csataleírás („Vitézek, mi lehet...”), de ez sem egy megtörtént harc, hanem általában a portyázó, könnyűlovasság harceljárásának a leírása. Egyike legértékesebb hadtörténelmi dokumentumainknak ebből a korból. Benne van mindaz, ami a huszárság feladata harc előtt, harc közben, biztosító szolgálatban, felderítésben: leírja a hirtelen

²⁵ Zrínyi a Szigeti veszedelemben Marino példájára felvonultatja az alvilág szörnyeit, „csak hogy Zrínyinél a Szigetvárra özönlő alvilági erők nem valami rendetlen összevisszaságban jelennek meg, mint Marionnál, hanem valóságos csatarendben”. *Klaniczay Tibor: A régi magyar irodalom. Kézirat.* Budapest, 1952. I. k. 404. o.

²⁶ Régi magyar költészet. Budapest, 1904. I. k. 17. o.

rácspásokból és gyors visszavonulásból álló könnyűlovassági taktikát, sőt arról is szól, hogy a különféle terepeken melyik harcmód a legjobb. Az első versszak természetleírása után a második strófa első sorában a felnyergelt lovai mellett, riadókézsültségben lévő végvári huszárságot írja le, amint éppen nyeregbe száll a végvári vonal valamelyik pontján felbukkanó „ellenség hírére”. A második sorban az önkéntes portyát, az ellenség területén végzett felderítést és zsákmányszerzést ábrázolja. Mindkét harci mozzanatban „sebesedik, öl, fog, vitézkedik” a huszár. A harmadik versszakban a huszárság feladatairól szól a rendezett, nagy seregekkel kapcsolatban. A huszárok „a roppant sereg előtt távol a sík mezőt széjjel nyargalják és nézik”, azaz felderítenek. A negyedik versszak a strázsaszolgálatot mutatja be. Az ötödik versszak a harcmező minden részét átnyargaló, hol itt, hol ott felbukkanó, mozgékonyágánál fogva nagy taktikai értékű huszárság apró rajtaütéseit írja le, „midőn mint jó sólymok, mezőn széjjel járnak, vagdalkoznak és futtatnak.” Felderítés, biztosítás, rajtaütés: a könnyűlovasság klasszikus feladatai ezek még néhány évszázadon keresztül Európában.²⁷ A hatodik szakaszban a lovascsaták dinamikáját látjuk, az előrefeszített kopjával, teljes vágásban végrehajtott zárt roham képét: a sikertelen roham után az ellenség nem rendült meg és ellenáll, „súlyosan vagy az dolog harcokon”, a vitézek visszafordulnak és „arcul reá térvén üzöt sokszor megvernek.” A hetedik versszak a harcok színterét írja le, a nyolcadik az okozott és elszenvedett veszteségeket. Bizony ebben a mozgékony hadviselésben sok fejet lehetett szedni, de sokan ott is maradtak temetetlenül a harcmezőn: „Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek.” Az utolsó versszak a huszárok dicsérete. Világhíre van már a huszárságnak: „Kiknek ez világon szerteszerént vagyon mindeneknél jó neve.” És ez nem volt túlzás. Már a schmalkaldeni háború magyar huszárjairól is azt mondták, hogy „nemcsak a leghasznosabb, de a legszükségesebb katonaság is”.²⁸ És nemhiába olyan előzékeny a zsold dolgában a magyar huszárokat felfogadó Zamojszkij lengyel kancellár, hogy a toborzással megbízott Balassi ezt válaszolja: „E levél olvasásáról felbuzdulva... bízom abban is, hogy egyáltalán nem történhetik meg, hogy én és katonáim... illő zsoldunktól elüttessünk.”²⁹ A „Vitézek mi lehet” kezdetű vers is tökéletes kép a huszárság harcmódjáról, de mégsem tudatos hadművészeti elmélkedés. A páratlan tehetségű költő intuitív lényeglátása. A vers szerzője örömmel örömmel vetette bele magát a harc forga- tagába, gyakorolta a könnyűlovasság taktikáját, de nem elmélkedett felette.

„Aggasztó bánat” és a „békességes élet”

Balassi életírói mind megegyeznek abban, hogy az igazi, a nekivaló élet a vitézi élet volt. Ezt Balassi maga is állította: „Ne véljen uram senki olyan bolondnak, hogy ha ott kinn tisztességesen szolgáltatóknak velem, hogy örömesben az szolgálatban, mint az versfaragásban nem foglalnám az elmémet... Bezeg ha valamely szorgos gondot biznának reám, mint Tatát vagy Palotát, ahol kik-kintelen distrahálnom kellene az elmémet az Virtus gyakorlására, elhadnám Krakkót érette, s úgy el is távoztathatnám az embe-

²⁷ Például 200 évvel később, Mária Terézia és Nagy Frigycs háborújában a zseniális hadvezér összes számításait keresztülhúzta a hadseregét körülrajzó magyar huszárság, mely minden szándékát kipuhította, a külvilágtól elzárta, utánpótlását elvágta, futárjait elfogta.

²⁸ *Károlyi Árpád*: Magyar huszárok a schmalkaldeni háborúban. *Századok*, 1877. 843. o.

²⁹ BÖM 376. o.

rek rágalmozását, mert az mindennapi munka és fáradság az testet is megenyhítené az hivolkodásban.”³⁰ Számára a vitézi élet, a lovaglás, a vadászat, a természetben való élés, a fegyver forgatása, a bajtársi közösség életszükséglet volt. Régi lélektani megfigyelés az, hogy a megfelelő környezet elősegíti az én integrációját, a lélek harmóniáját, sőt növeli az életkedvet is. A táj, a lovak, a bajtársak, a jó fegyverek, az élet örömforrásai Balassi számára. Az élet zűrzavaraiból, a szerelemi kinlódásokból a vitézi élet egyszerűségéhez menekül vissza.

Balassi életének színterei: a XVI. század magyar társadalma, a szerelem, a költészet és a vitézi élet. A vitézi életen kívül egyik sem adott neki megnyugvást. A társadalom nem ismerte fel Balassi értékét. Barátja és hű tanítványa, Rimay János mondta: „De bizonytalanságom hiszem azt én, hogy ha ennek a mi Alcibiadesünknek is (hogy így szóljak) jószágának és elméje gyümölcsének adatott volna oly piaca, ahol azoknak hasznait kitergegethette volna, mind nevének és mind hazájának sokat szolgálhatott volna.”³¹ Valójában nem volt „elméje gyümölcsének” piaca. Élete szinte példázta a társadalmi szintjükről lehulló emberek sorsát: az örökölt, igényelt életszínvonalnak és a való helyzetnek feloldhatatlan ellentétét. Apja mellett még a társadalmi érvényesülés és elismerés legmagasabb szintjén élt, igényei ehhez igazodnak. Az életét csak apja módjára, gazdagságban és hatalomban tudta elképzelni. A jelennel kibékülni nem tudott, sorsát nem fogadta el, de ahhoz, hogy kis törtető módjára előreküzdje magát, sem türelme, sem képessége nem volt. Amit felajánlottak számára, azt keveselte, amit ő kívánt, azt sokallták. Az apát a zólyomi főkapitányság még megillette, a fiát még a palotai kapitányságra sem tartották érdemesnek. Léván csak egyszerű kapitány lehetett volna, ő vezető tisztségre tartotta alkalmasnak magát. Alkata szerint sem volt arra teremtve, hogy érvényesülhessen, mert befelé forduló lélek volt, magatartásának normáit önmagából merítette. A társadalom szabályai, a törvények nem nyújtottak számára biztos támaszt a tájékozódásban, sőt szinte gyerekes naivitással csetlett-botlott közöttük. Bámulatosan otthon volt kora jogtudományában és teológiájában, azonban mindez csak elméleti kincs maradt számára: házassági és birtokpereiben egymásra ütközik bele a paragrafusokba, illetve a paragrafusokat akarja saját céljához és igényeihez hozzáigazítani, ahogyan Eckhardt írja: „Képtelen jogi ügyekben egyenesen, tárgyyszerűen okoskodni. Érzelméhez, érdekeihez gyűjti az érveket...”³² Nem is csoda, hogy állandó bonyodalmak voltak az életben. Ő, aki semmivel sem volt kapzsibb, erőszakosabb, hatalomvágyóbb, mint kortársai, a „község csudájává” válik. A világ tehát csak „aggasztó bánatot” tartogat a számára, és csak az Isten segítheti meg őt „kit a világ általl” és csúfol.

Életének másik színterén, Vénus birodalmában is csak keserűség a része. Férfiasságának ereje ellenállhatatlanul sodorta a nők felé. Rimay a haragon kívül csak a bujaságot találta nála kivételnek. Ő maga finomkodva ír róla egyik ifjúkori versében: „Mondják, jövendülök bizonytalansággal énnekem, Hogy születésemben Vénus megkért engem Arra, hogy csak magának szolgáltasson velem.” Ebben bővérű kortársaihoz hasonlított. De ő érzelmileg is belebonyolódott szerelmi ügyeibe. Még kisebb szerelmi ügyei is sok problémát okoztak számára. Amilyen hamar tüzet fogott, ugyanolyan hamar kiábrándult. Egy-egy új szerelme elnyeréséért testi és lelki erejének minden tartalékát latba vetette,

³⁰ Öccséhez, Balassi Ferenchez írt levele Krakkóból, 1590-ben: uo. 379–380. o.

³¹ Uo. 379. o.

³² Eckhardt: Ismeretlen Balassi... i. m. 110. o. Hasonló, igen találó megjegyzések még ilyen vonatkozásban a 80. oldalon és a szerző Balassi Bálint c. műve 69. oldalán.

de egy nő mellett nem tudott sokáig megmaradni. Azonban mindez nem ment könnyen és problémái voltak: „Megyek?”³³ már nem tudom, ha látom, hogy én el nem hagyhatom, Noha kínját vallom, de válnom tüle nem kívánkozhatom, Szeretném pedig azt, ki fáraszt, sok buért, mi hasznom? Hát megyek, ellene vétsek-é? Ó, azt sem lehet, mert szánom.” Szerelem nélküli életét értelmetlennek látja, szerelemmel elviselhetetlennek. Életében rengeteg szerelmi sikere volt, házasságában és legnagyobb szerelmében azonban teljes balsiker volt osztályrésze.

Társadalom és szerelem elviselhetetlen gyötrelmeket, nyugtalanságot, megalázást hoztak számára, de a költészet, életének harmadik színtere sem adott nyugalmat. Kényszer hajtja az írásra, ki kell fejeznie magát, élményei versebe kíváncznak: „Forr gerjedt elmémre, mint hangyafészekre sok új vers, mint sok hangya.” Minden alkotó előtt ismerős állapot ez: a bennünk uralkodó érzelmi, gondolati zavar megszüntetése és kifejezése, formába öntése: parancs, kényszerítő erő. Amíg e parancsnak nem tehetünk eleget, az élet szinte elviselhetetlen, értelmetlen. Balassi „írt, mert írnia kellett”.³⁴ Az írás életének mozgatója, de egyben keresztje is. Egyszerű, gondtalan életet élni – ez minden vágya. Ezért akarta tűzre vetni a verseket is: „Ti pedig szerzettem átkozott sok versek, Bunál kik egyebet nekem nem nyertetek, Tüzben mind fejenként égjete, vesszete, Mert haszontalanok, jót nem érdemeltek”, vágyakozása a végekbe: menekülés a társadalom rengetegének útvesztőjéből, menekülés a „kegyesek gonosz kedvitől”, menekülés az alkotás kínzó vajadásaitól, az egyszerűség, a derű, a világos, áttekinthető viszonylatok birodalmába: a vitézek közé. Íme költészetének ez az alaphangja. Balassi ragaszkodásában a katonaélethez kétségtelenül része volt az érvényesülésnek és megélhetésnek is, és az is bizonyos, hogy a végvári élet erkölcsi tartalma nagy hatással volt rá és vonzotta. Főként mégis nélkülözhetetlen lelki és testi szükséglet volt számára: a katonaéletben biztos belső támaszra lelt. A végvári katona életét a megszokott életrend, a pontosan körülhatárolt feladatok és kötelességek áttekinthető rendszere, az élet dolgaiban való tájékozódás egyszerűsége, az alárendeltségből adódó gondtalanság, egyszóval a problémamentesség jellemezte. Minden olyan páratlanul egyszerű. A barát barát, az ellenség ellenség. Mennyivel egyszerűbb itt tájékozódni, mennyivel biztosabb itt élni, mint a társadalomban, ahol az ellenséget nem karddal, hanem paragrafusokkal kell elintézni. „Mert csuda most ez a világ! Nincsen is háromnál több, akinek én higgyek!”³⁵ – írja. Vissza tehát a vitézek közé, ahol a kardok csattogása kellemesebb a fülnek, mint a világban a végtelen pereket író tollak percegése, és ahol a csatakiáltás és halálüvöltés nem olyan hangos, mint a rágalmazók suttozása. „Künn harcizaj, benn végre csend”³⁶ – írja találóan Eckhardt –, mert hőse a vitézek között, a harc zajában találja meg lelke csendjét és békességét.

Verseiből és leveleiből szinte kitapintható a vitézi életnek eme megnyugtató hatása. 1583-ban, Losonczy Annával való szakítása után diadalmasan tör ki lelkéből a megkönnyebbülés: „Szabadsága vagyon már én szegény fejemnek, Szerelemtül nincsen bántása én lelkemnek, Vagyok békességes, Én elmém is csendes, Nincs gyötrelme lelkemnek.” Mítől lett elméje „csendes”? A katona élettől: „Szerzém ez nyolc verset víg és szabad elmével Gyülésben indulván jó ruhás legényekkel, Hozzám hasonlók, Vitéz ifjakkal, Nem kehegő vénekek.”

³³ megyek? = mit tegyek?

³⁴ Eckhardt: Balassi... i. m. 98. o.

³⁵ BÖM 367. o.

³⁶ Eckhardt: Balassi... i. m. 105. o.

Akinek „az szolgálatra sem lévén hivatala”

Balassi mindent elkövetett azért, hogy megkapja valamelyik jelentősebb vár kapitány-ságát. Tizenhárom éven keresztül kérvényez, könyörög, minden eredmény nélkül. Mi volt ennek az oka? Teljesen hasznavehetetlen katona lett volna, amint azt Takáts Sándor állítja?³⁷ Vagy az összeesküvéssel vádolt Balassi János fiát az udvar gyanuja kísérte? Talán Báthory Istvánnal való kapcsolatát nem tudták feledni? Rendetlen magánélete, botrányai vágták volna el katonai érvényesülésének az útját? Okmányyszerű adatok alapján nem adhatunk határozott választ ezekre a kérdésekre. Nem mutatható ki pontosan, hogy az udvarnál, a kormányzerveknél és a Haditanácsnál milyen érvek és ellenérvek szólaltak meg mellette és ellene. Nem tudjuk, hogy fontos pillanatokban, amikor döntés-ről volt szó, mennyit nyomhattak latba kétségtelen érdemei és tagadhatatlan hibái. Az adatok alapján néhány feltevést állítunk fel.

Huszártiszt bajtársainál semmilyen tekintetben nem lehetett alábbvaló, sőt úgy lát-szik, hogy a végvári vitézek között katonai tekintélynek számított. Így kellett lennie, hi-szen megválasztják vállalkozást vezető parancsnoknak és hajlandók vezetése alatt harcra indulni. A hatvani, dömsödi és gyarmati vállalkozásokban, melyek sikertelen kimenetele miatt Takáts Sándor elmarasztalta,³⁸ Balassi volt a parancsnok. Sőt a dömsödi vállalko-zásban több vár katonasága az ő kardja alatt vett részt: az egriek, tokajiak, a diósgyőriek, ónodiak, cserepiék és sirokiak. Mivel ezeket a vállalkozásokat a végbeliek a felsőség engedélye, sőt parancsa ellenére hajtották végre, nyilvánvaló, hogy Balassit sem felülről jelölték ki a vezetésre, hanem a „vitézi község” választotta meg. Ez pedig elismerés volt, a legmagasabb elismerés, mert olyanoktól származott, akik teljesen közelről ismerték és bíztak a vezetésében. Hogy egyik vállalkozása sem sikerült, ez még nem döntő érv ellene. Természetesen egy katona értékelésénél a siker a legdöntőbb tényező, de a siker-telenség önmagában még nem bizonyíték. A leghelyesebben kitervelt és végrehajtott vál-lalkozásba is könnyen beleszólhatott a szerencse. Balassit a róla fennmaradt adatok alap-ján mint harcászati vezetőt elmarasztalni nem lehet. Hasonló balsikerben a kor minden huszártisztjének volt része. A katonai kiválósága miatt helyettes főkapitánysági rangra

³⁷ „A végekben csak a jeles vitézeknek és hősöknek neve járt szájról-szájra, a végbeliek csak az ilyenek nevét és tetteit örökítették meg leveleikben. De akit az ellenség gyakran megvert, aki olyankor is megtérőt fuvatt, amikor más még a 'hozzá vitézék, hozzá'-nál tartott: aki a legelső magyar végházból is búcsúvétel-ten távozott, ennek neve és tisztessége hogy is öregedhetett volna?” *Takáts*: Régi idők, régi emberek. i. m. 128–129. o. Eltekintve attól, hogy negatív bizonyítékok alapján, tehát abból, hogy a rendelkezésünkre álló – pontosabban Takáts rendelkezésére álló – levéltári anyag nem emlékezik meg Balassiról, következtetni nem lehet, látni fogjuk a későbbiekben, hogy vannak Balassi mellett szóló pozitív adatok is, méghozzá szép számmal. Különben Takáts csodálatos következtelenséggel alkotta meg véleményét. Miután egész munkásságán az a helyes felismerés vonul végig, hogy a bécsi udvar elnyomta a magyar honvédelem ügyét, és nem engedte érvényesülni a magyar katonai tehetségeket, Balassival kapcsolatban helyesli a mellőzést és a bizalmatlansá-got. „Így állván a dolog, könnyű megértenünk, hogy miért nem bíztak Ballasában... még holmi kiseb palánk kapitányságát sem bízták rá.” Uo. 130. o.

Más helyen viszont a legnagyobb elismerés hangján ír Balassi katonai kvalitásairól: „Saját katonái, akik kardja alatt szolgáltak, hősnak (hérosnak) mondták őt. S Balassi megérdemelte ezt a nevet, mert hiszen ő is hozzájárult ahhoz, hogy az egriek vitézsége az egész országban példának állítottat.” Régi magyar katonák és generálisok. 2. kiad. Budapest, é. n. 221. o.

Szükségesnek tartottuk ezeket a megjegyzéseket, mert a Balassiról kialakított vélemények közül Takátsé a legelterjedtebb még az irodalomtörténetileg művelteknél is. Ezért van az, hogy sokan Balassiban egy ma-gyar Villont látnak, akinek csak annyiban volt köze a végvárak vitézeihez, amennyiben közöttük rablásra nyílt alkalom. Ez a vélemény még Eckhardtnak úgyszólván mindent tisztázó munkássága után is tovább lappang.

³⁸ *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. Budapest, 1915. I. k. 369. és köv. o.

emelkedett híres Thury György hírnevét sem csorbította az a tény, hogy a török túljárt az eszén, lesre csalta és ennek következményeként ő maga és 300 jó magyar vitéz halálát lelte. Viszont meggyőző bizonyítékaink is vannak arról, hogy Balassi jó harcos és jó harcászati vezető volt. Szokás volt abban az időben, hogy a vitézek szolgálataik jutalmaként birtokadományért folyamodtak. Kérésüket először a vitézi község tárgyalta. Balassi egri szolgálata idejében két vitéz társával együtt folyamodott ilyen birtokadományért, s ezt a vitézi község támogatta.³⁹

Azt sem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy ő maga gyakran hivatkozott katonai érdemeire előjárói előtt. Ha nem lettek volna érdemei, nem mert volna hivatkozni rájuk.⁴⁰ Érdemeit katonai előjárói is elismerték. Rueber kassai főkapitány Balassi említett, a vitézi község által felterjesztett kérvényére ezt írta: „a fent nevezett három személy [köztük Balassi – P. G.]... igen érdemes, szinte a legjobb katonák Egerben.”⁴¹

Katonai értékeinek elismerése az is, hogy a lengyelek igyekeztek szolgálatát megnyerni, és igen kedvező feltételek mellett szerződtek katonáival együtt. Katonai hírneve még halála után 60 évvel is élt. 1653-ban, a Balassi Imrét grófi rangra emelő okirat miután felsorolja őseinek, Balassi Menyhértnek, Jánosnak és Ferencnek érdemeit, így folytatja: „Hogy ne is beszéljünk Balassi Bálintról, aki Pallas és Mars művelésében rendkívüli hírt szerzett magának.”⁴²

Mi volt az oka mégis, hogy jó katona létére nem érvényesült? Apjának felségárulási pere nem lehetett döntő, hiszen öccse, Balassi Ferenc igen szép jövővel bíztató, egyenletesen emelkedő katonai pályát futott be egészen addig, amíg egy tatár nyíl fiatal életét ki nem oltotta. Erdélyi kapcsolatai miatt? Ilyen kapcsolatai majdnem mindenkinek voltak a királyi Magyarországon. Tudjuk például, hogy Huszár Péter, aki otthagyta a királyi szolgálatát és Báthory Zsigmondhoz szegődött, kegyelmet nyert, sőt lugosi és karánsebesi bánná nevezték ki.⁴³

Balassi bár személyileg bátor katona, jó harcászati vezető, jó taktikus, mégis volt benne egy súlyos katonai hiányosság. Ebben a hibájában véljük megtalálni mellőzöttségének igazi okát. Az igazi katona, a jó hadvezér nemcsak jó taktikus, hanem jó csapattiszt és jó stratégia is. Ez a három katonai tulajdonság nem jár szükségképpen együtt. A csapattiszt szolgálat aprólékos munkát követel, a stratégia inkább nagyvonalúságot.

Ismerve Balassi egyéniségét, nehezen tudjuk elképzelni, hogy jó csapattiszt lett volna. Aligha érdekelték a „laktanyai” szolgálattal járó feladatok és problémák.⁴⁴ Hiányzott

³⁹ Bár ez a folyamodvány nem került elő, azonban a kamarai levelezésből megállapítható, hogy létezett. *Eckhardt*: Ismeretlen Balassi... i. m. 97. o.

⁴⁰ 1588. II. 16-án a szőlősi jószág ügyében ezt írja Ernő főherceghez: „Fenségedet újra meg újra kérem, kegyeskedjék tekintetbe venni az én régi várakozásomat és a sok pénzt, amit fiatal korom óta különféle végekben elköltöttem, és ha valami kegyet ingathatatlan hűségemmel vagy szakadatlan munkámmal és szolgálattal kiérdemeltem, hadd érezzem és lássam végre már mit érnek ezen érdemek?” Ugyancsak ebben az ügyben írja Ungnád Dávidhoz: „Megérdemeltem annyira Ő Felsége kegyét, mint Ördög János Úr, ha akár őseim érdemeit, akár Ő Felsége szolgálatában vállalt költségeimet, akár gyakran kipróbált hűségemet, akár pedig a katonai szempontot mérlegelni kegyeskedik.” BÖM 364. és 365. o.

⁴¹ „Die obennente drej Personen...wollverdiente, und schier die besten, Kriegslcutt in Erla selcn.” *Eckhardt*: Ismeretlen Balassi... i. m. 247. o.

⁴² Uo. 212. o.

⁴³ *Takáts*: Régi kapitányok... i. m. 330. és köv. o.

⁴⁴ Természetesen az akkori idők hadseregeinek belső szolgálati rendje nem hasonlítható össze a maival. A ránk maradt hiányos adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a hadseregek élete clóggé pontosan körülhatárolt keretek között folyt. S ha ezek a szabályok nem is voltak minden esetben írásban rögzítve, szokásokká váltak, s mint ilyenek törvényerővel bírtak. Általános érvényű, a hadsereg vezetősége

belőle a csapattiszteket jellemző aprólékos munka szeretete: a legénység fegyverzetének, a lovak patkóinak ellenőrzése, a kora hajnali zabolástól az esti takarodóig való fürkészés a legénység dolgaiban és az istállók félhomályában. Ha meg is tette mindezt – meg kellett tennie – azonban egyre csökkenő érdeklődéssel, nagy kihagyásokkal és fokozódó türelmetlenséggel. Valószínűleg sem kedve, sem türelme nem volt ahhoz, hogy Huszár Péter pápai kapitány módjára minden éjjel végigjárja ellenőrzés céljából a strázsákat.⁴⁵ Vagy ahhoz sem érezhetett különösebb kedvet, hogy a csapattiszt számára olyan fontos és kedvelt gyakorlatot, mint amilyen a riadógyakorlat, megszervezze, végrehajtsa és ellenőrizze.⁴⁶ Szeretettel nézte a szép tavaszi időben fegyvereikkel és lovaikkal foglalatoskodó vitézeket, és szép versben meg is örökítette a jelenetet. De a művész szemével nézte és nem a katonatiszt szemével. Inkább gyönyörködött bennük, mintsem ellenőrizte őket. Egy csapattiszt, aki leheveredvén katonai közé Marullust fordítja!

Tehát nem volt jó csapattiszt. Ezért nem bíztak rá fontosabb várat, mert ott a vitézség mellé pontosság, fegyelmező készség is kellett, s nélkülözhetetlen volt a szolgálat ellenőrzése is. Közömbössége a szolgálat dolgaival szemben okozta azt is, hogy nem tudott sokáig egy helyben maradni. Bármennyire is szerette a vitézi életet, és bármennyire lelki szükséglet volt számára, mégsem töltötték ki életét a szolgálati élet apróságai.

Hiányzott belőle a stratégiai és a hadtudományi érdeklődés. Nem érdekelték a stratégiának, a szervezésnek, a kiképzésnek, ellátásnak a kérdései.

Erre a katonai fogyatékosra két dologból következtethetünk. Egyik az, amit már említettünk: költészete csak a huszárság dicsőítése, mintha a várakban nem is lett volna gyalogság. Pedig a gyalogság ebben az időben már nemcsak Nyugat-Európában, de nálunk is döntő fegyvernem. Hiszen éppen a végvári katonai vonal kifejlődése adott lökést a gyalogság fejlődésének is. Nélkülük nem lehet a várakat megvédeni, és várak kapitányai egyre kérik, hogy az őrséget gyalogsággal erősítsék meg.⁴⁷ És itt van már a török legfélelmetesebb ellensége, a portyázó harcok nélkülözhetetlen fegyverneme, a magyar könnyűgyalogság, a hajdúk! Ott vannak a várakban mindenütt, és létszámunk már 1554-ben nagyobb volt, mint a huszárságé.⁴⁸

Szinte igazságtalan és méltánytalan a gyalogságnak ez a mellőzése Balassi költészetében, hiszen az jóban-rosszban osztozott a huszársággal. Sőt inkább csak a rosszban. A gyalogság vállán volt a szolgálat legnehezebb része, éjjel csak ők adják az őrséget és

---

által kibocsátott szabályzatok abban az időben nem igen voltak. Inkább katonai kézikönyvekről, mindentudó kis „Discursusok”-ról tudunk, melyeket egy-egy tapasztalt hadvezér vagy a hadtudományokért lelkesedő műkedvelő – mint Machiavelli – írtak. Balassi idején ilyen kézikönyv volt *Schwendi Lázár*: *Kriegs-Discursus von Bestellung dess gantzen Kriegswesen* (Frankfurt a. M. 1593.) c. könyve, mely részletesen foglalkozik a táborozás, a menet, az ellátás, a katonai fegyelmezés és büntető bíraskodás kérdéseivel, az őrszolgálattal stb. 1616-ból származik az első magyar nyelvű „Hadi szabály” gyűjtemény is. (Lásd *Gömörny Gusztáv*: *Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára a harmincéves háború előtti időszakból. Hadtörténelmi Közlemények*, 1891. 148–152. o.) A végvárak belső szolgálatának rendjét rendtartások szabályozták, melyek főleg az őrszolgálat, a fizetési renddel, az ellátás kérdéseivel, fegyverek gondozásával foglalkoztak. Lásd *Takáts*: *Magyar erősségek. Rajzok a török világból*. II. k.; *Rohonyi Gyula*: *A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból. Hadtörténelmi Közlemények*, 1954. I. sz. 233–255. o.

⁴⁵ *Takáts*: *Régi kapitányok...* i. m. 322. o.

⁴⁶ Hogy ezek a riadógyakorlatok miképpen zajlottak le, nem tudjuk. Mindenesetre kellett, hogy legyenek, mivel a vár védelmi tervének megfelelő csoportosítást csak alapos gyakorlás után vehették fel a várak őrségei még éjjel is. Minden csapatnak meg volt a maga pontosan kiszabott helye: a lovasság a huszárvárban gyülekezett, vagy a vár piacán, a gyalogság megszállta a bástyákat és a falakat. *Takáts*: *Rajzok* II. köt. 117–118. l.

⁴⁷ *Takáts Sándor*: *A magyar gyalogság megalakulása*. Budapest, 1908. 14. és k. o.

⁴⁸ *Demkó Kálmán*: *Magyarország hadereje a XVI. században. Hadtörténelmi Közlemények*, 1916., 1917. (4 közl.) A gyalogság létszáma ekkor 8420 fő, a lovasságé 5997 fő.

nappal pedig a vár berendezéseit javítják. Még a korbeli jelentés is szánakozva ír a hajdúk sanyarú sorsáról: „Éjjel strázsát áll, verraszt czirkál, vártán hál, nappal pedig a kapun vagy. Minden szolgálat csak rajtok vagy szegényeken.”⁴⁹ És a végvári életben annyira fontos zsákmányszerzés tekintetében is sokkal hátrányosabb helyzetben vannak, mint a huszárok: ezek lóra pattanva máris ott teremhetnek valamelyik hódoltsági falu határában vagy török vár alatt, és bő zsákmánnyal térhetnek vissza. A gyalogságnál ez nem ment ilyen könnyen, a jó lovakon járó törökök egykettőre utolérhették őket. De a harcban is a gyalogságra hárult a legnehezebb feladat. A huszárok, ha a helyzet rosszra fordult, lovaik sebes vágójában menedéket találhattak, míg a gyalogság igen sokszor ott pusztult a harcmezőn.⁵⁰ Ott volt a gyalogság Balassi szeméi előtt. Látta, látnia kellett őket, de egy szóval sem emlékezett meg róluk: nem tartoztak bele az ő világába, s a közvetlen élmények nagy énekese miatt törődött volna velük?

Közömbös volt a katonai tudományokkal szemben is. Olvasta Machiavelli könyvét „Az államról”, s Rimayhoz írt levelében csak ennyit jegyez meg róla: „Kegyelmednek új esztendőbeli kedveskedő ajándékom emlékeztetire küldtem két könyvet is... Igazán írhatom Kegyelmednek, hogy semmi írás-olvasásból efféle politikai tisztnek igazgatása módjában annyit én nem okoskodtam, mint ez egymással ellenkező két autornak írásából.”⁵¹ A könyvből tehát csak a politikai tanulságok ragadták meg, holott mintegy harminc fejezete tisztán csak katonai kérdésekkel foglalkozik. Machiavelli korának nemcsak legnagyobb politikai írója volt, hanem katonai teoretikusa is. Korának hadtudományi problémái közül a két legfontosabbat felismerte: a nemzeti, állandó hadsereg és a gyalogság jelentőségét. Művében ezenkívül benne van a kor katonai elméletének egész problematikája: a tüzérség alkalmazásának kérdései, a várharc, a gyalogság és a lovasság viszonya, a kiképzés fontossága, a szervezés, a vezetés leglényegesebb problémái.

Szinte érthetetlen, hogy Balassi, korának egyik legműveltebb embere, ennyire közömbös maradjon az általa is gyakorolt és kedvelt hadi mesterség elméletével szemben. Talán az tette szkeptikussá a hadi tudományok iránt, hogy mindaz, ami ennek a jegyében folyt: a török ellen viselt nyugati háború, teljesen eredménytelen maradt? Hogy mindegyik birodalmi hadsereg, legyen az bármilyen erős, itt Magyarországon a török ellen nem tud eredményt elérni és csúfosan felbomlik, szinte szétmállik? Hogy minden nyugati haditudomány ellenére az egyetlen eredményes eljárás a törökkel szemben a magyar hadak portyázó harcmodora? Lehet, hogy a közvetlenül tapasztalt tények ereje befolyásolta és emiatt nem tarthatta sokra a Nyugat hadi elméletét. De éppen azért, mert így volt, mert a tények ennyire megcáfolták az elméletet, miért nem váltott ki belőle ellenkezést? Miért nem kezdett vitába a lovas tiszt Machiavellinek ilyen kijelentésével, hogy „a hadsereg alappillére és idege, amivel a legtöbbet kell törődni, a gyalogság”?⁵² Machiavellinek a nemzeti hadsereg felállítására és a zsoldosok használhatatlanságára vonatkozó kijelentései semmilyen gondolatot nem keltettek benne akkor, amikor a ma-

⁴⁹ *Takáts*: A magyar gyalogság... i. m. 28. o.

⁵⁰ Balassi János, Bálint apja, 1562-ben vereséget szenvedett a töröktől. A vereség oka az volt, hogy a lovasság magára hagyta a gyalogságot: „Lovasaink pedig... anélkül, hogy megütkeztek volna az ellenséggel, elfutottak és engem a gyalogsággal együtt ott hagytak.” *Eckhardt*: Ismeretlen Balassi... i. m. 93–94. o. Ugyanilyen eset fordult elő 1577-ben Győrnél, 1587-ben Buda alatt, 1592-ben Szikszónál. *Takáts*: Rajzok... i. m.

⁵¹ Balassi levele Rimayhoz. 1591 januárjában. A két könyv közül az egyik „Az államról” latin fordítása: *Disputatio de Republic...* (az általunk használt német fordítás címe: *Vom Staate*). A másik könyv címét nem tudjuk. BÖM 381. o.

⁵² *Machiavelli*: *Vom Staate*. i. m. 246. o.

gyar katonaságot mindenütt idegen zsoldosokkal akarja helyettesíteni a bécsi udvar? A végvári harcokban felnőtt és várkapitányságra pályázó katonáknak nem ragadta meg a figyelmét Machiavelli kijelentése, hogy várak építése teljesen felesleges, mert „jó hadsereggel rendelkező országnak nem szükségesek várak, ahol pedig nincs hadsereg, ott haszontalanok.”⁵³ Machiavelli éles szemmel felismerte, hogy a hadsereg szabályozott csatarendje, nemcsak taktikai szempontból fontos, hanem a hadsereg harci morálja miatt is „A rend az, ami igazi bátorságot és kedvet szül. A jó csatarend állandóan új bátorságot és új tüzet ad.” És más helyen: „A hadsereget nemcsak azért kell sorban és rendben felállítani, hogy rendezetten harcoljon, hanem azért is, nehogy valami véletlenség zavart idézzon elő.”⁵⁴ Tehát a hadakat egységes, zárt tömegekben kell felállítani és módszeres eljárással kell csatába vinni. Mindez egészen más, mint a végvári harcok gyors, rajtaütő taktikája, melyekben nincs szabályszerű felállítás, tagolt harcrend, hanem a kis csoportok terephez alkalmazkodó önálló mozgása, gyors rácsapása és hirtelen visszavonulása. Úgy látszik, mindez Balassiban nem indított meg semmi különösebb reakciót, pedig nála kisebb költők felismerték és kifejezték, ahogyan ezt már más helyen is kifejtettük.⁵⁵ A magyar hadtörténelem alapvető ellentmondásáról van szó, a portyázó és reguláris hadviselés ellentétéről, melynek feloldása és kiegyenlítése tette Bocskai Istvánt, Bethlen Gábot, Zrínyi Miklóst, II. Rákóczi Ferencet nagy hadvezérré.⁵⁶

A katonai elmélettel szemben való közömbössége miatt nem volt „ez az mi elmés tudós Balassi Bálintunk”⁵⁷ egyben tudós vitéz is. Pedig ahhoz, hogy valaki a katonai pályán érvényesülhessen, hogy magasabb beosztásokat nyerjen, például, hogy valame-lyik nevesebb vár kapitánya lehessen, ilyen „tudós vitéznek” kellett lennie.⁵⁸ A stratégiai tudás Balassi Bálintban hiányzott, pedig apjánál megvolt. Bálint kiváló taktikai érzékkel szervezte meg vállalkozásait, jól felmérte a vállalkozások közvetlen környékének erőviszonyait, de a stratégiai helyzet egésze nem érdekelte úgy, mint apját, aki a várakat fenyegető veszélyen túl, a török egész hadseregének terveire akart kicsikarni adatokat az elfogott török főtisztból.⁵⁹

Balassi Bálint nem érvényesült a katonai pályán, de amint látjuk, nem is érvényesülhetett. Tehát afelett való „morgolódása”, hogy „az szolgálatra sem lévén hivatala” nem volt egészen jogosult.

A hősi halál

A katona Balassi arcképének megrajzolásánál kitértünk egyéni, testi, fizikai adottsá-
gaira, kiemeltük taktikai vezető képességeit, igyekeztünk magyarázatot találni katonai

⁵³ Machiavelli: Vom Staate. i. m. 270. o.

⁵⁴ Uo. 432. és 371. o.

⁵⁵ Adatok az álkuruc balladák vitájához. Kézirat. [Megjelent: Perjés Géza: Új adatok és szempontok az álkuruc balladák vitájához. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1957. 4. sz. 313–324. o. – a Szerk.]

⁵⁶ Közismert dolog, hogy Rákóczi mennyire fontosnak tartotta a reguláris hadviselést. Zrínyi pedig majdnem ugyanazt mondja, amit Machiavelli: „Rendeld meg táborodat, a seregeidet, ha akarod, hogy confusio ne jöjjön közben.” Zrínyi hadtudományi munkái. i. m: 317. o.

⁵⁷ Rimay írja róla, lásd *Dézsai*: i. m. 11 o.

⁵⁸ Így pl. 1557-ben Eger kapitányságát nem kaphatta meg Kisserényi Mihály, mert „Eger várába hadban jártas, harcon fogott és tudós vitéz kell s nem olyan, mint Kisserényi” *Takáts*: Régi kapitányok. i. m. 199. o.

⁵⁹ Lásd az 1575-ben Ali vajdával felvett vallomási jegyzőkönyvet. *Eckhardt*: Ismeretlen Balassi... i. m. 62. és köv. o.

pályafutásának sikertelenségére, rámutattunk a katonai elmélettel szemben tanúsított közömbösségére. Láttuk mint a XVI–XVII. századi sajátos magyar vitézi erkölcs énekesét. Kutatásaink legérdekesebb eredménye, hogy a katona Balassi tetteiben, ugyanúgy mint a költő Balassiéban, valami csilhatatlan biztos érzék, ösztönösség nyilvánul meg. „A legdrámább benne a zseni ösztönös munkálása, sikeres küzdelme a kifejezésért egy olyan nyelv eszközeivel, mely addig csak egyszerű igényekre volt berendezve” írja a költő Balassiról Eckhardt Sándor,⁶⁰ de ugyanez áll a katonára is. Ösztönösen felismerte a magyar huszárok hadtörténelmi jelentőségét, a portyázó harc fontosságát. És ahogyan a költő ösztönös biztonságával írta szerelmi verseit olyan időkben, amikor senki „az szerelmi argumentumában való énekének munkáját nem javalja peng, sőt kárhozthatná”⁶¹ – ugyanúgy a katona is biztos érzékkel választja a könnyűlovasságot és a portyázó taktikát olyan időkben, amikor az leszorul a hadi tudomány perifériájára. Láttuk, hogy a vitézi élet igenlése is elsősorban ösztönös választás volt a társadalom, a szerelem és a belső feszültség bajaival és zavaró érzésével szemben. Ösztönös biztonsággal ragadta meg és fejezte ki a magyar vitézi erkölcsöt és látta meg taktikát formáló erejét. S mindaz, amit verseiben leírt, a lovak, a fegyverek, a táj, a vadászat, a bajtársak – a huszártiszt élményanyaga, de egyben a XVI. század hadtörténelmi valóságának szerves részei. A zseni ösztönös biztonsága ez – bár egyúttal forrása is katonai korlátainak.

Nem lenne azonban teljes ábrázolásunk, ha a katona Balassinak csak az ösztönösségét emelnénk ki. Zaklatott élete ellentmondásainak feloldása a hősi halálban, a vitézi erkölcs tettel való bizonyítása tudatos volt. Maga választotta, tudatosan akarta, és ezzel vált a magyar katona örök mintaképévé, ezzel tette fel a koronát művére. Úgy fejezte be az életét, ahogyan az a katona ember számára a legszebb. „Az ember az egész életét úgy rendelje el, hogy jól halhasson meg, mert finis coronat opus” – mondta Zrínyi.⁶²

Hősi halála Esztergom alatt a hazáért vállalt magasztos áldozat. „Hiszen azt akartuk atyánk, hogy így legyen” – mondotta halálos ágyán, és így lett a magyar irodalom nagy mestere, a vitézi élet ösztönös énekes, a XVI. század egyetlen lehetséges magyar életformájának tudatos elfogadója és kiteljesítője.

⁶⁰ Eckhardt: Balassi... i. m. 219. o.

⁶¹ Rimay szavai Dézsi: i. m. 10. o.

⁶² Zrínyi hadtudományi munkái. i. m. 360. o.

Géza Perjés

THE SOLDIER BÁLINT BALASSI

Summary

In the study that was written half a century ago, the recently deceased great military historian treats the military merits and the personal qualities of Bálint Balassi, representative of Hungarian renaissance lyric poetry in world literature, who participated in and recorded the anti-Ottoman frontier fights of the 16th century. The examination is based on Balassi's poems, on the consideration that his songs of heroes reflect the military experience in the first place.

When portraying the soldier Balassi, the study touches upon his personal and physical characteristics, emphasises his talent as a military tactician, and seeks explanation for the failure of his military career. It also points out Balassi's indifference towards military theory. The author introduces the poet as the lyricist of the peculiar 16th–17th century Hungarian knightly morals. The most interesting consequence of the research is that the soldier, as well as the poet Balassi was driven by some unerring instinct in his deeds. Thus, he realised the military historical significance of the Hungarian hussars and the importance of raids. As a poet, he wrote his love poems with a spontaneous certainty in the days when this was not advised but disapproved, and likewise, as a soldier, he chose the light cavalry and the raids as topics for his verse, when these tactics were forced onto the periphery of military science. All that he wrote in his poems about horses, weapons, the landscape, hunting and the comrades, reflect the experience of the hussar officer, and represent an integral part of 16th century military history reality.

At the end of the study, the author deals with Balassi's death during the siege of Esztergom in 1595, where he was killed in action. In the author's opinion, his death was a resolution to the contradictions of his hectic life, a deliberate act to translate the knightly morals into deeds. He chose and desired a hero's death, which accomplished his mission, and makes him the eternal model for the Hungarian soldier. "Why, Our Father, this is what we wanted to happen", he said in the hour of his death, thus becoming a great master of Hungarian literature and an instinctive poet of knightly manners, who consciously adopted and accomplished the only possible way of life in 16th century Hungary.

Géza Perjés

BÁLINT BALASSI LE MILITAIRE

Résumé

Cette étude fut écrite il y a un demi-siècle par Géza Perjés, excellent spécialiste de l'histoire militaire récemment décédé. L'auteur évalue les mérites et les qualités militaires de Bálint Balassi – représentant éminent, aussi au niveau mondial, de la poésie lyrique hongroise et soldat connu des batailles des forteresses des confins – essentiellement sur la base des poèmes de celui-ci, puisqu'il estime que la poésie militaire de Balassi évoque surtout ses expériences personnelles.

L'étude présente aussi les facultés physiques de Balassi, souligne les capacités tactiques de celui-ci et cherche à expliquer l'insuccès de sa carrière militaire en signalant l'indifférence de Balassi envers la théorie militaire. La poésie de Balassi reflète la morale particulière des hommes de guerre hongrois du 16e et 17e siècles. Le plus intéressant résultat de l'auteur de l'étude consiste à révéler la spontanéité et l'instinct indéfectible de Balassi poète mais aussi soldat. En effet, il a décelé instinctivement l'importance historique des hussards hongrois et de leurs incursions. Il écrivait des poèmes d'amour avec l'assurance inconsciente du poète à une époque où c'était déconseillé voire condamné, et de la même manière il parlait avec un instinct indéfectible de la cavalerie

légère et de la tactique d'incursion à une époque où celles-ci étaient reléguées au second plan de l'art militaire. Tout ce qu'il a décrit dans ses poèmes – les chevaux, les armes, les paysages, les compagnons d'armes – reflète à la fois le vécu personnel de l'officier de hussards et la réalité historique du 16e siècle.

Pour finir, l'étude évoque la mort de Balassi, tombé en héros durant le siège d'Esztergom en 1595. Elle souligne que cette mort glorieuse couronnant son œuvre – comme la résolution des contradictions de la vie tourmentée du poète et la preuve concrète de sa morale de guerre – résultait d'une volonté et d'un choix conscients de Balassi qui devint ainsi le modèle éternel du soldat hongrois. «Nous l'avons voulu ainsi notre Père» – disait-il sur son lit de mort. Aussi est-il devenu le grand maître de la littérature hongroise, le chantre spontané de la vie de guerre qui a accepté et vécu pleinement la seule vie possible dans la Hongrie du 16e siècle.

Géza Perjés

DER SOLDAT BÁLINT BALASSI

Resümee

Der vor kurzem verstorbene ausgezeichnete Militärgeschichtler bewertet in dieser vor einem halben Jahrhundert verfassten Studie die militärischen Verdienste und Qualitäten von Bálint Balassi, dem Vertreter der ungarischen Renaissance-Lyrik, der Weltliteraturniveau erreichte, zudem bekannter Teilnehmer der Grenzfestungskämpfe war, und diese auch besang. Perjés tut dies in erster Linie anhand der Gedichte von Balassi, und geht dabei davon aus, dass die Heldendichtung von Balassi vor allem der Ausdruck soldatischer Erfahrung ist.

Bei der Skizzierung des Porträts des Soldaten Balassi kommt die Studie auf die individuellen, körperlichen, physischen Anlagen zu sprechen, hebt seine taktischen Führungsfähigkeiten hervor und sucht eine Erklärung für die Erfolglosigkeit seiner militärischen Laufbahn. Die Studie weist auch auf das Desinteresse von Balassi bezüglich der Militärtheorie hin. Perjés stellt den Dichter als den Sänger der eigentümlichen ungarischen Rittermoral des 16–17. Jahrhunderts dar. Das wertvollste Ergebnis seiner Forschungen ist, dass in den Taten des Soldaten Balassi genauso, wie in denen des Dichters Balassi, eine Art unfehlbarer sicherer Sinn, eine Instinktmäßigkeit erkennbar ist. Er erkannte instinktiv die militärgeschichtliche Bedeutung der ungarischen Husaren und die Wichtigkeit der Streifzugskriege. Und genauso, wie der Dichter seine Liebesgedichte mit instinktiver Sicherheit in einer Zeit zu Papier brachte, als dies von niemandem empfohlen, eher allgemein verurteilt wurde, so wählte auch der Soldat mit einem sicheren Sinn die leichte Kavallerie und die Streifzugtaktik in einer Zeit zum Thema seiner Gedichte, als diese an die Peripherie der Militärwissenschaft gedrängt wurden. Alles, was er in seinen Gedichten niederschreibt – die Pferde, die Waffen, die Landschaft, die Jagd und die Kameraden –, all das sind Erlebnisse des Husarenoffiziers, aber zugleich organischer Bestandteil der militärgeschichtlichen Realität des 16. Jahrhunderts.

Die Studie kommt zum Schluss auf den Heldentod von Balassi im Laufe der Belagerung von Esztergom (Gran) im Jahre 1595 zu sprechen. Sie hebt hervor, dass die Auflösung der Widersprüche des geplagten Lebens im Heldentod, der Beleg der Kriegermoral durch eine Tat eine bewusste Handlung gewesen ist. Balassi entschied sich selbst dafür, wollte es bewusst, wurde dadurch zum ewigen Musterbild des ungarischen Soldaten, und setzte damit seinem Werk die Krone auf. „Denn wir wollten ja, Vater, dass es so passiert“, sagte er auf dem Sterbebett, und wurde so zum Großmeister der ungarischen Literatur, zum instinktiven Sänger des Kriegerlebens der Grenzgebiete, zu einer Person, die die einzig mögliche ungarische Lebensform im 16. Jahrhundert bewusst akzeptiert und vollendet.

Геза Перьеш

БАЛИНТ БАЛАШШИ, СОЛДАТ

Резюме

В статье, написанной пятьдесят лет тому назад недавно умершим замечательным историографом Гезой Перьеш, автор показывает Балинта Балашши как представителя мирового литературного уровня венгерской лирики эпохи возрождения и вместе с тем как известного участника борьбы венгров с турками в XVI веке, воспевшего воинские доблести венгров. Составитель историографии оценивает заслуги автора главным образом на основании его стихотворений, исходя из тех соображений, что рыцарская поэзия Балашши является прежде всего выражением его военных впечатлений.

При изображении портрета воина Балашши автор статьи останавливается на его индивидуальных, физических и просто человеческих чертах, подчеркивает исключительные способности военного руководителя-тактика, и одновременно ищет ответ на вопрос о том, почему оказалась неудачной военная карьера Балашши. Исследователь указывает на безразличие Балашши к военной теории. Он представляет поэта как своеобразного певца венгерской рыцарской морали XVI–XVII веков. Самым интересным результатом исследования является то, что в действиях воина Балашши, точно так же как и в творчестве поэта Балашши отчетливо проявляется некое непогрешимое, безошибочное чувство безответности. Он инстинктивно опознал военно-историческое значение венгерских гусаров, важность ведения рейдовых боев. И как поэт с инстинктивной уверенностью писал свои любовные стихи в такую эпоху, когда этого никто не советовал, а скорее всего обрекал на проклятие. Будучи же солдатом Балашши с уверенностью избрал легкую кавалерию и тактику рейдовых боев в качестве темы своей поэзии в такое время, когда она уже была вытеснена на периферию военной науки. Все, что он описал в своих стихах: кони, оружие, пейзажи, охота, портреты боевых соратников – все это материал его впечатлений из жизни гусарского офицера и одновременно же органическая часть военно-исторической действительности XVI века.

В заключение статьи автор останавливается на героической гибели Балинта Балашши при Эстергоме в 1595 году. Исследователь подчеркивает, что в героической гибели поэта-солдата нашло свое выражение разрешение противоречий бурной, сумбурной жизни поэта, что смерть оказалась сознательным стремлением доказать моральным рыцарским подвигом целенаправленность всей деятельности и всей жизни этого человека. Поэт сам выбрал свое призвание, сознательно стремился к подвигу и стал вечным бессмертным примером для венгерского солдата, одновременно возложив корону на свои поэтические произведения. „Ведь так хотели мы, отец наш, чтобы было так”¹ – сказал он на своем смертном одре. И таким образом он стал великим мастером венгерской литературы, инстинктивным певцом жизни витязей, который сознательно воспринял и довел до совершенства единственно возможную форму венгерской жизни в XVI веке.